

วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

วรรณกรรมเกี่ยวกับละครชาตรีมีน้อยมาก เอกสารและหนังสือที่กล่าวถึงเรื่องราวของละครชาตรีที่พบในปัจจุบัน จึงเป็นเอกสารและหนังสือที่มีคุณค่าต่อการศึกษาเป็นอย่างยิ่ง ส่วนใหญ่เน้นความรู้และแนวคิดหลากหลายเกี่ยวกับประวัติความเป็นมา และวิธีการแสดงละครชาตรีแบบดั้งเดิม

ตำนานอิเหนา¹ พระราชนิพนธ์ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา ดำรงราชานุภาพ เป็นหนังสือที่ให้ความรู้เกี่ยวกับตำนานละครและการแสดงละครว่า ประเภทต่าง ๆ ท่านได้ทรงความรู้ในเรื่องละครชาตรีเป็นอย่างมาก โดยกล่าวถึงละครชาตรีว่าเป็นละครที่มีมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี แต่ละครชาตรีนี้ได้สูญหายไปด้วยสาเหตุของสงคราม ต่อมาละครชาตรีเชื้อสายนครศรีธรรมราชได้กลับเข้ามาแสดงแพร่หลายอยู่ในกรุงธนบุรี ในปี พ.ศ. 2312 เมื่อครั้งสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี เสด็จยกกองทัพลงไปปราบปรามจับตัวเจ้านคร และพาขึ้นมากรุงธนบุรีพร้อมด้วยพวกละคร ในปี พ.ศ. 2375 เป็นพวกละครชาตรีเชื้อสายพวกพิทลุง อพยพเข้ามาในรัชกาลที่ 3 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งบ้านเรือนอยู่ที่ตำบลสนามควาย คือแถวนางเลิ้งในปัจจุบัน และทรงกล่าวถึงคณะละครชาตรีที่มีชื่อเสียงมาก 2 คณะ ในรัชกาลที่ 4 คือ ละครชาตรี

---

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานอิเหนา. (พระนคร: โรงพิมพ์ท่าพระจันทร์, 2507), หน้า 1-130.

คณะนายหนู และละครชาตรีของหลวง นอกจากนี้ทรงให้ความรู้ และความคิดเห็นเกี่ยวกับประเพณีของละครชาตรี ในเรื่องของการฝึกหัด การครอบครู วิธีแสดง การแต่งกาย เพลงหน้าพาทย์ และเพลงร้องในการแสดงละครชาตรี การหางานแสดงของพวกละครชาตรี ความศักดิ์สิทธิ์ซึ่งมีคนเชื่อถือ และนิยมใช้ละครชาตรีเป็นละครแก้บนและทรงให้ข้อสังเกตว่าละครชาตรี มีการเปลี่ยนแปลงไปตามความเจริญของบ้านเมืองละครชาตรีที่เล่นอยู่ ณ กรุงเทพมหานคร ทุกวันนี้ทั้งแบบแผนอย่างละครโนห์รา มาเล่นเป็นละครนอก

ข้อความที่สำคัญจากตำนานอิเหนา ในเรื่องประวัติที่มาของละครชาตรี ทำให้เป็นข้อสันนิษฐานว่า ละครชาตรีที่แสดงอยู่ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยาในปัจจุบัน คงไม่ใช่ละครชาตรี ที่สืบทอดมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี น่าจะเป็นกลุ่มละครที่ได้รับการสืบทอดจากพวกที่เข้ามาใหม่ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์มากกว่า

"สาส์นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงโต้ตอบวิจารณ์ประทานคำอธิบาย ในระหว่างสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยาตำราจันทราภาพ เกี่ยวกับเรื่องวิทยาการต่าง ๆ ในสาส์นเหล่านี้มีข้อความ ซึ่งเกี่ยวข้องกับการแสดงละครชาตรีที่น่าสนใจ คือ

ในสาส์นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ เล่ม 1² กล่าวถึงละครทุกโรงที่แสดง จะมีกระบอบปักเครื่องละครถือเรียกว่า ถังคลี ไปเล่นงานไหนก็จะเอาไปตั้งที่โรงด้วย และถือเป็นเรื่องศักดิ์สิทธิ์

² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาตำราจันทราภาพ, สาส์นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, เล่ม 1 (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2515), หน้า 113-114.

ในสำนัสนสมเด็จ เล่ม 21 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงให้ข้อคิดเห็นในเรื่องของการใช้ชื่อละครชาตรีว่า ชื่อของละครชาตรินั้นไม่ปรากฏทางเมืองพัทลุงและนครศรีธรรมราช คงเป็นชื่อเรียกกันขึ้นในกรุงเทพฯ โดยเรียกตามความหมายของศัพท์ เพราะเชื่อว่า ผู้แสดงละครชาตรีได้นั้น ต้องมีคาถาอาคม³ และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงให้ข้อสันนิษฐานว่า ชื่อที่เรียกว่า ละครชาตรีเป็นชื่อที่เรียกกันในกรุงเทพฯ เพราะพวกที่เล่นโนรานั้น นอกจากจะเล่นเรื่องแล้ว มักจะมีการแสดงวิชาคาถาอาคมเข้าด้วยกัน มีการลุยไฟ เป็นต้น พอนำมาแสดงในกรุงเทพฯ คนดูเห็นว่าคนเล่นจะแสดงแบบนี้ได้ต้องมีเวทย์มนตร์ มีความหมายเช่นเดียวกันคำว่า คงกระพันชาตรี เลยเรียกว่า ละครชาตรี⁴

จากข้อความที่อธิบายถึงความสำคัญของงัคลี และการใช้คาถาอาคม ในการแสดงละครชาตรี การแสดงละครชาตรีในจังหวัดพระนครศรีอยุธยาในปัจจุบัน ยังให้ความสำคัญในเรื่องของงัคลีเช่นเดียวกัน โดยเฉพาะคณะสร้อยทองหิรัญ เรียกงัคลี เช่นเดียวกับที่สมเด็จฯ กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงกล่าวไว้คณะอื่นๆ เรียกชองคลี ทุกคณะต้องนำชองคลีไปทุกครั้งที่มีการแสดง งัคลี หรือ ชองคลี สำหรับการแสดงนั้น ถือเป็นเรื่องศักดิ์สิทธิ์ที่ผู้แสดงต้องให้ความเคารพ และในเรื่องของคาถาอาคมนายโรงเกือบทุกคณะยังยึดถือและใช้ประกอบพิธีกรรมในการแสดง ผู้แสดงบางคนมีคาถากันไฟ เวลาแสดงมีการพ่นไฟ เพื่อให้การแสดงดูสมจริง

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

³ สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สำนัสนสมเด็จ, เล่ม 21 (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2515), หน้า 8.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 33.

หนังสือ "ปกิณกะเกี่ยวกับนาฏศิลป์และการละเล่นของไทย"^๕ เป็นหนังสือที่รวบรวมเกร็ดความรู้เกี่ยวกับเรื่องการละครของไทย และมีเรื่อง "ละครชาตรี" ซึ่งเขียนไว้โดย อาจารย์มนตรี ตราโมท ผู้เชี่ยวชาญดนตรีไทยของกรมศิลปากร และศิลปินแห่งชาติ สาขาดนตรีไทย กล่าวถึงที่มาของการละเล่นละครชาตรี โดยขยายความจากข้อคิดเห็นของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพว่าละครชาตรีของเจ้านครศรีธรรมราชไม่ได้เข้ามาในสมัยพระเจ้าธนบุรีครั้งเดียว แต่เข้ามาเผยแพร่อีกครั้งหนึ่งใน พ.ศ. 2323 ในงานฉลองพระแก้วมรกต และท่านได้ให้ความคิดเห็นเพิ่มเติมว่า ละครชาตรีที่เข้ามาในสมัยพระเจ้าธนบุรีคงมีเหลือตกค้างอยู่บ้าง แต่คงไม่มาก เพราะการแสดงละครชาตรีในช่วงนี้ไม่ค่อยแพร่หลาย และกล่าวถึงพวกละครชาตรีที่เข้ามาในสมัยรัชกาลที่ 3 ไม่ได้มาเฉพาะชาวพม่าเท่านั้นยังมีชาวนครศรีธรรมราช และชาวสงขลาอีกด้วย กลุ่มละครที่เข้ามาในรัชกาลที่ 3 นี้ ได้แสดงละครชาตรีกันแพร่หลายมาจนถึงปัจจุบัน

อาจารย์มนตรี ตราโมท กล่าวถึงวิธีการแสดงละครชาตรีสมัยปลายรัชกาลที่ 6 ว่ามีผู้คิดผสมวิธีการแสดงละครชาตรีกับละครนอก เข้ารวมกันเรียกว่า "ละครชาตรีเข้าเครื่อง" บ้าง "ละครชาตรีเครื่องใหญ่" บ้าง และได้กล่าวถึงโรงสำหรับแสดง บางทีก็มีฉากอย่างละครนอก บางทีก็ไม่มีฉากอย่างละครชาตรี ดนตรีที่ประกอบมีทั้ง 2 อย่าง คือ มีดนตรีที่ประกอบด้วยปี โทน ฯลฯ ตามแบบละครชาตรี เดิมกับวงปี่พาทย์สามัญที่ใช้ประกอบละครนอกอีกวงหนึ่งด้วย ส่วนการแสดง เริ่มต้นด้วยรำซัดอย่างละครชาตรี แล้วลงโรงจับเรื่องด้วยเพลงวาวอย่างละครนอก เพลง

^๕ มนตรี ตราโมท, "ละครชาตรี", ปกิณกะเกี่ยวกับนาฏศิลป์และการละเล่นของไทย, (กรุงเทพฯ: เจริญวิทย์การพิมพ์, 2526), หน้า 154-157.

ร้องและวิธีการแสดงมีทั้งแบบละครชาตรีและละครนอกปนกันเช่น ร่ายสำหรับดำเนินเรื่องก็มีทั้งร่ายชาตรีและร่ายนอกนับว่าเป็นละครอีกชนิดหนึ่งที่มีศิลปะ 2 แบบ เข้าระคนกัน และก็ยังนิยมแสดงกันอยู่จนบัดนี้

จากข้ออธิบายของอาจารย์มนตรี ตราโมท ในเรื่องวิธีการแสดงละครชาตรี ละครชาตรีที่มีการเปลี่ยนแปลง เพราะมีผู้นำละครชาตรีผสมละครนอกนิยมแสดงเป็นที่แพร่หลาย วิธีการแสดงละครชาตรีผสมละครนอก อาจจะแพร่หลายไปสู่จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ได้เช่นกัน เพราะรูปแบบการแสดงของละครชาตรีที่แสดงอยู่ที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ในปัจจุบันส่วนมากนิยมเล่นเป็นชาตรีผสมละครนอกตามแบบฉบับดังกล่าว

หนังสือเรื่อง "นาฏศิลป์"^๕ ของหลวงวิจิตรวาทการ ท่านได้เขียนแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับละครชาตรีว่า ส่วนมากความเข้าใจของคนทั่วไปคิดว่า "โนรา" เป็นแบบแผนของละครปักข์ใต้ แต่ความจริง โนราเป็นแบบแผนของละครกรุงศรีอยุธยาแท้ ๆ การละครทางกรุงศรีอยุธยาได้ก้าวหน้าเปลี่ยนแปลงรูปแบบไปมาก แต่ทางปักข์ใต้ ตั้งแต่ขุนศรีทธาได้นำเอาละครทางเมืองหลวงไปฝึกหัด และยังคงแสดงแบบเดิมอยู่จนทุกวันนี้ ถ้าจะดูละครชาตรีอันเป็นแบบกรุงศรีอยุธยาในสมัยต้นๆ อย่างแท้จริง ต้องดูโนรา และได้กล่าวถึงการแสดงละครที่แสดงในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น จะมีผู้แสดงเพียง 3 คน คือ นายโรง ตัวนาง และจำอวด เป็นผู้ชายทั้งหมดและตัวละครต้องร้องกลอนตนเอง กล่าวถึงความสำคัญของตัวตลกหรือตัวจำอวดว่า นอกจากจะใช้แสดงความขบขันแล้วยังต้องใช้ทำบทร้องอื่น ๆ เช่น เป็นฤาษี เป็นยักษ์ เป็นนก เป็นอะไรก็ได้ทุกอย่าง

^๕ หลวงวิจิตรวาทการ, นาฏศิลป์, (พระนคร: โรงพิมพ์ท่าพระจันทร์, 2526), หน้า 18-20.

ความสำคัญของตัวจำอวดหรือตัวตลกความคิดเห็นของหลวงวิจิตรวาทการ ถือเป็นตัวหลักสำคัญที่การแสดงละครชาตรีจะขาดไม่ได้ ละครชาตรีที่แสดงในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา เน้นความสำคัญในเรื่องของตัวตลกนี้มากเช่นกัน เกือบทุกคณะที่แสดงจะใช้ตัวตลก 2 คน เพื่อเล่นรับบทตลกซึ่งกันและกัน ตัวตลกที่มีความสามารถและประสบการณ์ในการแสดงสูง จะเป็นผู้ช่วยนายโรงได้อย่างดี ทั้งในเรื่องของพิธีกรรม และการแสดง

จากงานวิจัยวรรณกรรมการแสดงพื้นบ้านภาคกลาง เรื่อง "วรรณกรรมประกอบการเล่นละครชาตรี" หรือ "บทละครชาตรี"⁷ โดยศาสตราจารย์ พันตรีหญิง คุณหญิงผะอับ โปษะกฤษณะ และคณะ เป็นงานวิจัยที่ศึกษาในเรื่องวิธีการแสดงละครชาตรี ตั้งแต่โบราณจนถึงปัจจุบัน เพื่อให้เห็นขั้นตอนและสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงรวบรวมวรรณกรรมที่ใช้ประกอบการแสดงละครชาตรี จากจังหวัดกรุงเทพมหานคร อยุธยา สระบุรี ลพบุรี ราชบุรี เพชรบุรี นครปฐม อ่างทอง ระยอง จันทบุรี ตราด นนทบุรี และฉะเชิงเทรา ซึ่งเป็นจังหวัดที่ยังมีการแสดงละครชาตรีเป็นอาชีพ เปรียบเทียบการแสดงละครชาตรีในสมัยโบราณกับปัจจุบันในเรื่องโอกาสที่แสดง วิธีการแสดง ผู้แสดง การแต่งกาย ดนตรีประกอบการแสดง การดำเนินเรื่อง และบทละครชาตรี

ศูนย์วิทยพัทยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁷ ผะอับ โปษะกฤษณะ และคณะ, วรรณกรรมประกอบการเล่นละครชาตรี (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สำนักงานเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, 2523), หน้า 357.

งานวิจัยฉบับนี้จะมุ่งเน้นหนักไปในเรื่องของการวิเคราะห์บทละครในด้าน เนื้อเรื่อง วรรณศิลป์ ความสัมพันธ์กับศิลปะการแสดง และความสัมพันธ์กับสังคมไทย ทั้งในเมืองหลวงและชนบท จึงเป็นงานวิจัยที่มีคุณประโยชน์อย่างยิ่งเกี่ยวกับเรื่อง ของบทละคร ที่ละครชาตรีนิยมแสดง

และกล่าวถึงละครชาตรีในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา เพียงตัวอย่างบท ละครจากสมุดข่อย และวิธีการโหมโรงของคณะสร้อยทองหิรัญเท่านั้น ปัจจุบันการ แสดงของคณะสร้อยทองหิรัญ ยังมีบทละครดังกล่าวแต่อยู่ในสภาพที่ชำรุดมากและส่วน วิธีการโหมโรง ที่กล่าวถึงในงานวิจัยนั้น ปัจจุบันยังคงมีการใช้เพลงโหมโรงใน แบบเดิมอยู่

จากรายงานการวิจัยเรื่อง ศึกษาวิเคราะห์เปรียบเทียบละครชาตรีเมือง เพชรกับละครชาตรีกรมศิลปากร^๕ ของอาจารย์โสภา กิมวังตะโก กล่าวถึง ละคร ชาตรีเมืองเพชรมีมากมายหลายคณะ แต่ละคณะยังแสดงอยู่ในงานเทศกาลต่าง ๆ และงานแก้บนแล้วแต่วัตถุประสงค์ของผู้ไปหา เนื้อหาของการวิจัย กล่าวถึงความรู้ ทั่วไปเกี่ยวกับละครชาตรี กล่าวถึงวิธีการแสดง และประวัติศิลปินละครชาตรีเมือง เพชร กล่าวถึงความเป็นมาและวิวัฒนาการละครชาตรีกรมศิลปากร เปรียบเทียบ ละครชาตรีเมืองเพชรกับละครชาตรีของกรมศิลปากร ในเรื่องของการโหมโรง การรำถวายมือ ลักษณะการแสดง การร้อง การเจรจา ฉาก การแต่งกาย เพลง ดนตรี บทละคร และวิธีการแสดง

---

^๕ โสภา กิมวังตะโก, ศึกษาวิเคราะห์เปรียบเทียบละครชาตรีเมือง เพชรกับละครชาตรีกรมศิลปากร (เพชรบุรี:วิทยาลัยครูเพชรบุรี, 2527), หน้า 249.

ลักษณะการแสดงละครชาตรีเมืองเพชรที่น่าสนใจ คือ ลักษณะการรำ ถวายมือที่ไม่เหมือนกับการรำถวายมือของละครชาตรีที่จังหวัดอยุธยา ละครชาตรีเมืองเพชร ใช้ผู้รำ 6 คน เป็นตัวพระ 2 คน นาง 4 คน ตำแหน่งการยืน ตัวพระ 2 คน อยู่หน้า ตัวนาง 4 คน ยืนหลังตัวพระ แต่การรำถวายมือที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยา จะรำ 2 คู่, 3 คู่ หรือ 4 คู่ ก็ได้ แต่พระนางต้องเท่ากัน นอกจากนี้จะรำชุดใหญ่ 9 คน ตัวพระจะมากกว่าตัวนาง 1 คน ตำแหน่งในการยืน ตัวพระอยู่ซ้าย (ของเวที) ตัวนางอยู่ขวา (ของเวที) ที่เหมือนกันคือ การใช้รำเพลงช้า เพลงเร็ว เป็นเพลงรำถวายมือ เวลาในการแสดง เวลาพักการแสดง เวลาเลิกแสดง ใกล้เคียงกันกับการแสดงของจังหวัดพระนครศรีอยุธยา คือ ประมาณ 9.00 - 10.00 น. โหมโรง และเริ่มแสดง 12.00 น. พักกลางวัน และเวลา 16.00 น. เลิกการแสดง

จากรายงานการวิจัย เรื่อง การศึกษาและวิเคราะห์รูปแบบละครแก๊บนอยุธยา ของผู้ช่วยศาสตราจารย์ อรุณวรรณ เกตุอร่าม และอาจารย์ศรีอรุณ ฤทธิรงค์ เป็นงานวิจัยการละเล่นของท้องถิ่น ได้กล่าวถึงการแสดงละครในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา มีลักษณะเป็นละครแก๊บนเก็บข้อมูลด้วยวิธีสังเกตและสัมภาษณ์การแสดงละครแก๊บนของคณะต่าง ๆ แล้วนำเอาวิธีการแสดงที่ปรากฏอยู่เปรียบเทียบกับ

อรุณวรรณ เกตุอร่าม และศรีอรุณ ฤทธิรงค์, รายงานวิจัยการศึกษาและวิเคราะห์รูปแบบละครแก๊บนอยุธยา, (พระนครศรีอยุธยา: ฝ่ายเอกสารและการพิมพ์วิทยาลัยครูพระนครศรีอยุธยา, 2535), หน้า 233.

วิธีการแสดงที่ปรากฏในตำราว่า โดยกล่าวถึงการแสดงละครกำนันที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยา มี 4 รูปแบบ คือ เป็นละครรำแบบดั้งเดิม เป็นแบบละครพันทาง เป็นแบบลิเก และรำถวายมือ กล่าวถึงโอกาสที่แสดง สถานที่หรือโรงแสดง ผู้แสดง วิธีการแสดง ดนตรีประกอบการแสดง ลักษณะของบทละคร

รายงานการวิจัย เรื่องการศึกษาและวิเคราะห์รูปแบบละครกำนันอยุธยา เป็นงานวิจัยฉบับเดียวที่กล่าวถึง การแสดงละครกำนันของจังหวัดพระนครศรีอยุธยา เฉพาะที่น่าสนใจ คือ ทำให้ทราบว่ารูปแบบของการแสดงละครกำนัน มี 4 แบบ ขณะที่แสดงละครรำแบบดั้งเดิม มี 2 คณะ แต่ไม่ได้บอกว่าเป็นคณะใด งานวิจัยฉบับนี้มีประโยชน์ทางข้อมูลในเรื่องจำนวนคณะที่แสดงละครกำนัน ในปี พ.ศ. 2535

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย